

Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

KUVVETLER AYRILIĞI BAKIMINDAN HİLÂFETİN BAŞKANLIK SİSTEMİ VE PARLAMENTER SİSTEMLE KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF THE KHILAFAT WITH THE PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY SYSTEM IN TERMS OF SEPERATION OF FORCES

Salih ŞAHİN

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
ssahin@live.nl, orcid.org/0000-0002-2166-1997

Abdullah KAHRAMAN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı.
e-mail: a.kahraman69@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-9473-7358.

Makale Bilgisi / Article Info

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Kasım 2021 / 10 November 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 06 Aralık 2021 / 06 December 2021

Yayın Tarihi / Published: 29 Aralık 2021 / 29 December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık 2021 / December 2021

Cilt: 5, Sayı: 2 Volume: 5, Issue: 2, Sayfa / Pages: **545-576**

Cite as / Atıf: Şahin, Salih- Kahraman, Abdullah. "Kuvvetler Ayrılığı Bakımından Hilâfetin Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemle Karşılaştırılması [Comparison of the Khilafat With the Presidential and Parliamentary System in Terms of Seperation of Forces]". Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal 5/2 (Aralık/ December 2021), **545-576**.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Copyright © Published by Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli / Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Salih ŞAHİN - Abdullah KAHRAMAN

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: SŞ (%70), AK (%30)

Veri Toplanması / Data Collection: SŞ (%70), AK (%30)

Veri Analizi / Data Analysis: SŞ (%70), AK (%30)

Makalenin Yazımı / Writing up: SŞ (%80), AK (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: SŞ (%80), AK (%20)

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Öz

Hz. Muhammed'in peygamberliği ile insanlıkla buluşan İslâm dini tevhit ilkesine sahip bir din olarak dünyevi ve uhrevi hayata ilişkin pek çok hükmü bünyesinde barındıran bir dindir. Hükümleri inanç, ibadet ve muamelelerin yanı sıra siyasal hayatı da kapsamaktadır. Bizzat Hz. Peygamber vasıtasıyla kurulan Medine şehir devletinde İslâm siyasal sisteminin temelleri atılmış, Hz. Peygamberden sonra gelen halifelerle de günün ihtiyaçlarına göre Hilâfet adı altında sistemleşmiştir. Her siyasal sistemin kendi doğduğu siyasi, sosyal ve jeopolitik zeminin temelleri üzerinde yükseldiği, bu kültürel zeminin ürettiği değerlerle beslendiği ve bu nedenle de birbirinden farklılık arz ettiği şüphesizdir. Bu nedenle İslâm siyasal sistemi de diğer sistemlerle pek çok konuda ortak paydalara sahip olsa da temel karakter itibarıyla kendine özgü bir sistemdir. Bu durum kuvvetler ayrılığı ilkesinde de görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: İslâm hukuku, siyasal sistem, demokrasi, hilâfet, başkanlık sistemi, parlamenter sistem, kuvvetler ayrılığı.

Abstract

İslam religion which has met the human being through the prophethood of Hz Muhammed, based on the tawhid principle is a religion that includes many earthly and otherworldly rules. Its rules include faith, worship and treatment as well as the political life. The fundamentals of the Islamic political system were laid in the Medina city state by Hz Prophet himself. It is systematized according to the needs of the day under the name caliphate by the caliphs who came after Hz Prophet. There is no doubt that every political system rises on its own political, social and geopolitical ground, that its fed with the values created by this ground and because of that there are differences. Therefore, even if the Islamic political system has many common denominators with other systems, it is a specific system as of the basic character. This situation is also visible on the principle of separation of powers.

Keywords: Islamic law, political system, democracy, caliphate, presidential system, parliamentary system, separation of powers.

Giriş

Siyasal rejim, bir devlet yönetiminde egemenliğin kim tarafından ve hangi şekilde kullanılacağını belirleyen yazılı ve yazılı olmayan kural ve kurumlar bütünü¹ veya kısaca demokrasi, monarşi, aristokrasi gibi bir devletin yönetim şekli² olarak tanımlanabilir.

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan neslinin ideal bir siyasal sisteme ulaşma arzusu ve arayışı da insanlık tarihi boyunca her zaman gündeminde olmuştur. Nitekim ideal siyasal sistem arayışlarının ve tartışmalarının M.Ö. Antik Yunan felsefecilerinin gündemini meşgul ettiği ve daha sonra da İslâm düşünürlerinin siyasal sistem konusunda önemli fikirler ürettiği anlaşılmaktadır. İnsanlığın hayat kalitesine doğrudan etkisi nedeniyle dünyada ve ülkemizde özellikle son asırda köklü siyasal sistem arayışları ve değişimleri yaşanması ve halen ülkemiz gündeminde en önemli konular arasında sistem tartışmalarının olması, siyasal sistem arayışları ve tartışmalarının her devirde tazeliğini koruyarak varlığını devam ettireceğinin bir işareti olarak görülebilir.

Egemenliği kullanan iradenin gücü ile yönetilen halkın hürriyeti arasındaki ilişki biçimine göre tarihi süreçte çeşitli siyasal sistemler ortaya çıkmıştır. Bunların başında temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan anayasal demokratik siyasal sistemler ile gücünü tanrısal kaynaklara dayandırarak dokunulmazlık kutsallığına bürünen otoriter siyasal sistemler³ ve işçi sınıfı diktatörlüğüne dayanan sosyalist yönetim modelleri⁴ gelmektedir.

İslâm siyasal sistemi İslâm inancı üzerine kurulu olan bir sistemdir. Bu sistemin dayandığı İslâm dini, vahye dayanan ve ahiret inancıyla desteklenen bir hukuk düzeni getirmiştir.⁵ Tevhit ilkesinin bir sonucu olarak İslâm dini,⁶

1 Coşkun Can Aktan, "Temsili Demokrasilerde İdeal Bir Siyasal Rejim (Hükümet Sistemi) Arayışı", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8/1, (2016), (Online), 18-35.

2 Bülbül, *Siyaset Bilimi*, 69.

3 Abdül-Vehhâb Hallâf, *es-Siyasetü's-şer'iyye ev nizâmü'd-devle İslâmiyye fi ş-suûni'd-düstüriyye ve'l-hâriciyye ve'l-mâliyye*, (Kahire:el-Matbaatü's-Selefiyye, 1350), 25.

4 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1995), 37.

5 Mahmûd Şeltût, *el-İslâm akîdeten ve şer'i'aten*, (Kahire: Dârü's-Şurûk, 2001), 11.

6 Özgür Kavak, "İtikaddan Amele Siyaset İlmihâli: Saîd b. İsmail Aksarayî ve Siyasetü'd-dünyâ ve'd-dîn Adlı Eseri", *Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 17/33, (Şubat 2012), 193.

hem dine hem de siyasi düzene yönelik hükümleri ihtiva eden, dini hükümleri siyasal düzenden ayırmayarak ikisini bir bütün olarak vazedenden bir dindir.⁷ Bu dini insanlıkla buluşturan Hz. Peygamber bir peygamber olarak vahyin insanlığa sunduğu hüküm ve kanunları tebliğ etmenin yanı sıra, bu kanunların yürütülmesini de kapsayan tüm görevleri bizzat üstlenmiş bir peygamber ve bir devlet başkanıydı.⁸

Hiz. Peygamberin Medine’de kurduğu ilk İslâm devletiyle temellerini attığı İslâm siyasal sistemi, Hiz. Peygamberin vefatı üzerine devlet başkanını belirlemek amacıyla sahabenin yaptığı Sakîfe toplantısında “sistemin onun koyduğu esaslar üzerinde yürütülmesini temin ve onun yerine geçmek” anlamında “hilâfet” olarak isimlendirilmiştir.⁹

İslâm hukuku literatüründe hilâfetin İslâm devlet başkanının, Hiz. Peygamberin dünyevi otoritesini temsil etmesi, yer yüzünde Allah’ın hükümlerini uygulama anlamında Allah’ın halifesi olması veya bütün müminlere ait olan yönetme yetkisini onlara vekaleten üstlenmesi¹⁰ gibi muhtemel anlamları tartışılmış olsa da hilâfetin Hiz. Peygambere halef olma anlamının daha belirgin olduğu görülmektedir. Nitekim Sahabenin ileri gelenlerinden Hiz. Huzeife b. Yemân’ın şu ifadeleri Hilâfetin Hiz. Peygamberin kurduğu sistemin kendisinin vefatından sonra onun sünneti üzere ona vekalet etme olduğunu açıkça ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

“Ey insanlar! ... Hiz. Peygamberi Allah peygamber olarak gönderdi, o da insanları küfürden imana, dalaletten hidayete davet etti. Bu davete icabet eden ölü iken hak ile dirildi; icabet etmeyen ise diri iken batıl sebebiyle öldü. Sonra peygamberlik sona erdi ve peygamberin metodu üzere hilâfet geldi.”¹¹

7 Ahmet Yaman, *Siyaset ve Fıkıh*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015),14.

8 Hanefi Palabıyık “Hz. Peygamberin Devlet Kurma Faaliyeti” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/17 (Haziran 2002), 114-115.

9 Muhammed Selim Avva, *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, ter. Âdem Yerinde, (İstanbul: Mana Yayınları, 2011),66.

10 Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17/539.

11 Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Müessesesi Kurtuba (Kahire), 5/404.

Pek çok hukukçu hilâfeti, Hz. Peygambere vekâleten İslâm devletinin başkanlığı,¹² Müslümanların dini ve dünyevi işlerini yürütme görev ve yetkisini üstlenen en üst otorite olarak ifade etmiştir. Nitekim hukukçu ve müfessir Tâhir b. Aşûr (ö. 1284/1868) yaptığı hilâfet tarifinde bu durumu açıkça dile getirmiştir.

“Hilâfet, İslâm ümmetinin hükümetinden ibaret olup İslâm devletinin ayakta kalması ve İslâm toplumunun muhafazası için zaruri bir otoritedir.”¹³ Diğer bir ifadeyle hilâfet İslâm’a özgün, Müslümanların dini ve dünyevi işlerinin bir düzene sokulmasını sağlayan yönetim tarzıdır.¹⁴

Hilâfet kavramı, çağdaş siyasal sistemlerde devlet yönetimi anlamındaki “hükümet” kelimesine tekabül etmekte olup, imâmet/hilâfet tabirleriyle kastedilen anlam ile hükümet ile kastedilen anlam temelde aynıdır.¹⁵ Bu nedenle İslâm hukukçuları, İslâm siyasal sistemini klasik İslâm hukuku kaynaklarında “hilâfet ve imâmet” başlığı altında ele alınıp incelemişlerdir. Her iki kavramla da İslâm devletinde devlet başkanlığı/hükümet kastedilmektedir.¹⁶

Dolayısıyla klasik İslâm hukuku kaynaklarının ve bu konudaki araştırmacıların İslâm siyasal sistemini anlatmak amacıyla kullandıkları hilâfet kelimesi, çağdaş anayasa diliyle devlet başkanının seçimi, hakları ve sorumluluklarını kapsayacak şekilde İslâm hükümet modeli örgütlenmesini ifade etmekten başka bir şey değildir.¹⁷

Hilâfet ve imâmet kavramlarıyla aynı kökten türeyen halife veya imam ise İslâm devletinde en üst düzey yönetici ve yürütmenin başı olan devlet başkanı demektir.¹⁸ Bu iki unvan İslâm devletinde devlet başkanı için en yaygın

12 Muhammed Ziyâeddîn er-Reyyis, *el-İslâm ve'l-hilâfetü fi'l-asri'l-badis*, (*Nakdü kitâbî'l-İslâm ve usûlü'l-hüküm*), (Menşûrâtü'l-Fikri'l-Hadis, 1973), 250.

13 Muhammed Tâhir b. Aşûr, *Nakdün ilmîyyün l-kitâbî'l-İslâm ve usûlü'l-hüküm*, (Kahire:el-Matbatü's-Selefiyye, 1344), 11.

14 Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseler Tarihi*, (İstanbul: İFAV, 2003), 92.

15 Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh Medhal*, Haz. Selçuk Camcı, (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 99.

16 Muhammed Abdüllhay el-Kettâni, *Nizâmu'l-hükümeti'n- Nebeviyye el-müsemmâ et-Terâtübü'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Hâlidî, (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, trs.), 1/ 79.

17 Avva, *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, 102.

18 Abdulkadir Üdeh, *el-İslâm ve ev-dâüna's-siyâsiyye*, (trs.), 92.

olarak kullanılan unvanlardır.¹⁹ Halife, imam ve emîru'l-mü'minîn unvanları devlet başkanını ifade eden müteradif kelimeler olmakla beraber²⁰ Sünnî ekol temsilciler daha çok “halife” kelimesini kullanırken, Şîa “imam” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.²¹ İslâm hukuku kaynaklarında, çağdaş kamu hukukunda kullanılan “devlet başkanı” kavramı anlamında sultan, râ'î, melik ve hâkim gibi kavramların kullanıldığı da görülmektedir.²² Bütün bu kavramların günümüzdeki devlet başkanı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.²³

Bu analizde, devlet iktidarını kullanma yetki ve meşruiyetini halktan alan Hilâfet ile temsili demokratik hükümet modellerinden dünya genelinde en yaygın olarak uygulanan Başkanlık Sistemi ve Parlamentele Sistem kuvvetler ayrılığı bağlamında incelenecektir.

Hilâfet hükümet modelinin diğer hükümet modelleriyle karşılaştırmak için öncelikli olarak bu karşılaştırmanın temelini teşkil eden ve bir siyasal sistemin de omurgası konumunda olan devletin fonksiyonlarını kısaca ele almak gerekmektedir.

1. Devletin Yetkileri/Fonksiyonları

Anayasa ve siyaset felsefesinde devlet olarak tanımlanan siyasal yapılarda devlet iktidarını kullanan yasama, yürütme ve yargı organlarının, sınırları anayasalar ve kanunlarla belirlenmiş yetkilerini kullanarak ortaya koydukları faaliyet ve görevlere devletin yetkileri ve fonksiyonları denilmektedir.²⁴

Yasama, yürütme ve yargı işlev ve fonksiyonu diye tabir edilen kanun koyma, bu kanunları uygulama ve ihtilafları çözüme kavuşturma faaliyeti,

19 İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), I, 546.

20 Muhammed Reşid Rıza, *el-Hilâfe*, (Kahire: ez-Zehrâ li'l-İlâmî'l-Arabî trs.) I, 17; Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dumeycî, *el-İmâmetü'l-uzmâ inde ehl-i's-sünneti ve'l-cmâati*, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1408), 31.

21 İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 543.

22 Abdullah Taha İmamoglu, *Hadis ve Siyaset*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 20015), 34-48.

23 M. Abdülmecit Karaaslan, “İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği” (*İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, (Bahar 2016)), 64

24 Cem Yaşın, *Başkanlık Sistemi*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 21.

devlet tanımı kapsamında yer alan her siyasal sistemde bulunması zorunlu görevler ve yetkililerdir.

Bu yetkiler devletin egemenlik hakkından doğan ve sadece devlete ait meşru yetkiler olup aynı zamanda devletin görevleridir. Bu durum devlet olmanın zaruri bir sonucudur. Devletin egemenlik vasfından doğan soyut ve görünmez meşru iktidarı bu yetkilerini icra ettiği zaman somut hale gelir.²⁵ Devletin sahip olduğu bu yetkiler devlet egemenliğinin de yapıcı unsurları olarak kabul edilir. Bu kuvvetlerin bir araya gelmesiyle de devletin egemenliği oluşur.²⁶

Bahse konu yetkilerden biri olan yasama kavramı olarak; yasa yapma yetkisine sahip devlet erki tarafından genel kurullar koyma,²⁷ devletin toplum hayatını düzenlemek maksadıyla hukuk kuralları koyması²⁸ faaliyeti olarak tanımlanabilir. Yasama faaliyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, bireylerin uymak zorunda olduğu, kamu otoritesi tarafından gerektiğinde kuvvet kullanılarak uygulanan²⁹ ve müeyyidelerle desteklenmiş genel kurullar bütününe ise kanun veya yasa denmektedir.³⁰

Bu üç temel devlet yetki ve görevlerinden yürütme ise; yasamanın koyduğu kuralları uygulama faaliyeti olmakla beraber, daha geniş bir şekilde devletin yasama ve yargı dışında bazen bir işlem veya bir eylem olarak ortaya koyduğu tüm faaliyetler olarak tanımlanabilir.³¹

Hemen her devlette bağımsız mahkemelerce yerine getirilen yargı fonksiyonu ise; bir devletin yargılama yetkisinin geçerli olduğu sınırlar dahilinde adaleti tesis etmek, herhangi bir ihtilafın taraflarının mahkemeye taşıdıkları bir konuda ilgili kanun hükümlerini uygulayarak taraflar arasında adaleti gerçekleştirecek şekilde söz konusu anlaşmazlığı çözüme kavuşturmasıdır.³² Yargı

25 Talip Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), *Devletin Egemenlik Unsuru*, 159.

26 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000), s.169.

27 Abdulhamid Mütevellî, *Mebâdiü nizâmi'l-hükmi fi'l-İslâm*, (İskenderiye: Dâru'l-Meârif, 1966), 592.

28 Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru*, 167.

29 Mütevellî, *Mebâdiü nizâmi'l-hükmi fi'l-İslâm*, 592.

30 Yıldızhan Yayla, *İdare Hukuku*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985), 75.

31 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1995), 197.

32 Semîra Âliye, *Nazariyyetü'd-devle ve âdâbuhâ fi'l-İslâm*, (Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1988), 60.

fonksiyonu aynı zamanda anayasal demokratik rejimlerin en önemli ilkelerinden biri olan hukuk devleti ilkesinin de temel şartıdır.³³

Devletin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının tasnifinde iki ölçüt dikkate alınmaktadır. Bunlardan birincisi fonksiyonu yerine getiren organdan bağımsız bir şekilde bizzat maddi fonksiyona bakılarak yapılan tasniftir. Bu tasnife göre, yapılan görev eğer genel, objektif ve daimî özelliği olan bir kural koyma şeklinde olursa yasama; bu genel kuralın bir kişiye uygulanması şeklinde sübjektif bir hukuki durum meydana getiriyorsa yürütme; yapılan işlem bir hukuki anlaşmazlığın çözümüne yönelik bir işlemse yargı işlemi adını almaktadır.³⁴ Diğer bir ifadeyle yasama işlevi devlet iktidarını sınırlayan ve bu iktidara karşı toplumu ve fertleri koruyan bir işleve sahipken, yürütme, yasamanın ortaya koyduğu genel, objektif ve soyut kuralları uygulama iktidarı olarak tanımlanabilir.³⁵

Devletin fonksiyonlarını tasnif ederken bizzat yapılan işlemin içeriğini esas alan yukarıdaki maddi ölçüt kriterinin tam açıklayıcı olmadığı ve sınırları tam olarak belirlemede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bazen yasama organı hukuki bir kuralın bir şahsa uygulanması gibi sübjektif hukuki durumlar ortaya koyduğu gibi, yürütme organı da genel, daimî, objektif düzenlemeler ortaya koymaktadır.

Bu nedenle fonksiyonların ayırımında daha belirgin sınırlar oluşturan organik tasnif tercih edilmektedir. Bu tasnife göre devletin bir faaliyeti olarak yapılan işlemler, işlemin maddi içeriğine göre değil de işlemin hangi organ tarafından yapıldığına bakılarak nitelendirilmektedir. Buna göre yasama organının ortaya koyduğu işlemlere yasama işlemleri veya kanun; yürütme organının ortaya koyduğu işlemlere yürütme görevi ve fonksiyonu, yargı organının yaptığı hukuki uygulamalara ise yargı fonksiyonu denmektedir.³⁶

Temsili demokratik rejimlerde devletin bu yetkisinin hukuki kaynağı egemen irade olan millettir. Millet bu yetkisini; egemenliğin temel fonksiyonları olan kural koyma, uygulama ve yargılama işlevlerini kendisinin bizzat

33 Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, 235.

34 Sezginer, *Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi*, 18.

35 Yaşın, *Başkanlık Sistemi*, 8.

36 Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 174.

yerine getirmesi mümkün olmadığı için devlete devreder. Devletin egemenliği de bu yetkilerle tezahür eder.³⁷

Bir siyasal sistemde yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarının kim ya da kimler tarafından ve nasıl yerine getirildiği bu siyasal sistemin hem demokratik olup olmadığını belirlemede ve hem de bu sistemin yönetim modeli olan hükümet şeklini ortaya koymada en önemli belirleyici unsur olarak kabul edilmektedir.³⁸

Demokratik rejimlerde devletin temel fonksiyonları tek elde toplanmayıp farklı organlar vasıtasıyla yerine getirilir. Bu fonksiyonların ayrı organlar eliyle yürütülmesine ise kuvvetler ayrılığı denmektedir.³⁹ Totaliter rejimlerde ise bu organlar özellikle yasama ve yürütme genelde esasta tek elde toplanmakta olup, iktidarın paylaşılması şekli bir görüntüden ibarettir.⁴⁰

Buna göre bir siyasal rejimin demokratik olup olmadığı devlet iktidarını kullanan organların milletin iradesi doğrultusunda, milletin seçim ve rızasına bağlı olarak belirlenmiş olup olmadığına bağlı iken; demokratik bir siyasal rejimin hükümet modelinin ise iktidarın kullanılma biçimine bağlı olarak şekillendiği ortaya çıkmaktadır. İktidarın kullanılma biçimini ise devlet iktidarını kullanan organların yapısı ve birbirleriyle ilişkisi belirlemektedir. Demokratik rejimlerde bu ilişki biçimi kuvvetler ayrılığı ilkesine göre belirlenmektedir.

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Yukarıda ele alınan ve devletin fonksiyonları diye ifade edilen görevlerin, devletin ayrı organları eliyle yürütülmesine ise kuvvetler ayrılığı denmektedir.⁴¹ Diğer bir ifadeyle kuvvetler ayrılığı, yukarıda izah edilen ve yasama, yürütme ve yargı olarak ifade edilen devlet kuvvetlerinin aralarında “fren ve

³⁷ Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru*, 159.

³⁸ Kudret Bülbül, *Siyaset Bilimi*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2019),124.

³⁹ Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 169.

⁴⁰ Murat Sezginer, *Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası'nda sorunlar*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 210), 14.

⁴¹ Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 169.

denge mekanizması” bulunan farklı devlet organları eliyle yürütülmesi olarak ifade edilebilir.⁴²

Temelleri XVII. Yüzyılda siyaset bilimci J. Locke (ö. 1704) tarafından atılan ve XVIII. Yüzyılda Fransız düşünür Montesquieu (ö. 1755) tarafından geliştirilen ve Batı demokrasi tarihinde önemli bir etki bırakan kuvvetler ayrılığı düşüncesi⁴³ bir yönüyle Antik Yunan düşünürlerinden itibaren ideal devlet ve ideal yönetim arayışlarının ve bu yolda gösterilen çabaların bir ürünü olarak da değerlendirilebilir.⁴⁴

Kuvvetler ayrılığı prensibi Burjuva devrimi sonrası kilisenin ve feodalitenin yerini alan ve Machiavelli (ö. 1527), Bodin (ö.1596), Hobbes (ö. 1679) ve Rousseau (ö. 1778) gibi düşünürlerin savunduğu sınırsız, bölünmez ve mutlak iktidar anlayışına bir itiraz olarak gelişen bir düşüncedir.⁴⁵

Kuvvetler ayrılığı ilkesi demokratik siyasal sistemlerin temel anayasal ilkesi ve siyasal rejimleri sınıflandırmada önemli bir kriteri olmanın yanı sıra, günümüzde hukuk devletinin de bir garantörü olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶ Kuvvetler ayrılığı ilkesi aynı zamanda anayasal demokrasilerde devlet iktidarının sınırlandırılmasında da en etkin yöntem olarak kabul edilmektedir.⁴⁷

Temel amacı otorite ile özgürlükler arasında bir denge kurmak olan kuvvetler ayrılığı düşüncesi bu amacı gerçekleştirmek için otoriteyi tek elde toplamak yerine farklı kurumlara dağıtmayı ön görmüştür. Bu sayede devlet gücünü kullanan siyasi iktidar hem denetlenmiş ve hem de dengelenmiş olacak ve bu sayede bir iktidar başka bir iktidarla dengelenmiş olacaktır.⁴⁸

Buna rağmen kuvvetler ayrılığı ilkesi hiçbir zaman Montesquieu'nün tasavvur ettiği şekilde bir siyasal sistem içerisinde birbirinden bağımsız iktidarların her birinin kendi alanında millet iradesini temsil etmesi ve fonksiyon-

42 Mehmet Emin Akgül, “Kuvvetler Ayrılığının Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerdeki Anlamı”, *Ankara Barosu Dergisi*, 4, (Temmuz 2010), 81.

43 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Legal, 2011), 108.

44 Akgül, “Kuvvetler Ayrılığının Dönüşümü”, 82.

45 Halis Çetin, “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,3/2, (2002), 9.

46 Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*,108.

47 Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 40.

48 Yaşın, “Başkanlık Sistemi”, 10.

nunu icra etmesi şeklinde uygulama bulmamıştır. Çünkü bu durum devlet egemenliğinin bölünmez olduğu ilkesine de ters düşmektedir. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı birden fazla iktidarın birbiriyle mücadelesi olmayıp, millet iradesine dayanan ve bölünmez bir egemenlik olan devlet iktidarının aralarında iş birliği olan organlar vasıtasıyla her bir organın kendi alanına giren fonksiyonu yerine getirirken kullanılması meşruyetidir.⁴⁹

Burada devlet egemenliğinin devletin çeşitli organlarına ait olan kuvvetleri devlet eli altında birleştiren birleştirici ve bağlayıcı özelliği ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

3. Kuvvetler Ayrılığı Bakımından Hilâfet, Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem

Şüphesiz teknik terimler ve kavramlar genel kabul ve uzlaşmalardan ibarettir. Her medeniyete ait terimler kendi fikir havzasında doğru anlaşılır ve yerli yerinde maksadı ifade edebilir. Bir medeniyete ait olan terimler başka bir medeniyette her zaman aynı kavramsal derinliği ifade etmez veya aynı maksatla kullanımı uygun düşmez. Bu durum çoğu zaman kavram kargaşasına neden olabilir.⁵¹ Bu durum kuvvetler ayrılığı ilkesinde de geçerlidir.

Zira kuvvetler ayrılığı ilkesi bakımından İslâm siyasal sistemi demokratik hükümet modellerinden farklı olarak kendi bütünlüğü içerisinde kendine özgü bir yöntem benimsemektedir. Şöyle ki; İslâm siyasal sisteminin temelini oluşturan İslâm hukukunun kaynağı ilahidir. İslâm siyasal sisteminde başta anayasa esasları olmak üzere bütün hukuk normları Kur'ân ve Sünnete dayanan dini bir karakter taşımaktadır.⁵² Siyasal nizam dinden, din de siyasal nizamdan ayrı düşemez.⁵³ Bu sistemde mutlak hükümlerlik⁵⁴ ve mutlak mana-

49 Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 171-172.

50 A. Bülent Ünal, "Seyyit Bey'in Hakimiyet Anlayışı", *Türk Hukuk ve Siyaset Adanı Seyyit Bey Sempozyumu*, ed. M. Sait Toprak, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999), 75.

51 Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 178.

52 Bk. Mehmet Akif Aydın, "Anayasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/153.

53 Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseler Tarihi*, 83.

54 Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *el-Hilâfetü ve'l-milk*, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, trs.),.11.

da yasama Allah'a aittir.⁵⁵ İnsan mutlak hükümlerlik sahibi olmayıp Allah'ın yarattığı ve yer yüzünde hükümlerini uygulamakla sorumlu kıldığı mükellef varlık olarak kabul edilmiştir. Milletın hükümlerlik ise Allah'ın koyduğu hükümlerle ve O'nun rızasıyla sınırlı bir egemenlik olup mutlak değildir.⁵⁶ Bu nedenle İslâm siyasal sistemi, beşerî hukuk sistemine sahip olan ve hakimiyeti kayıtsız şartsız halka veren siyasal sistemlerden bu yönüyle farklılaşır.⁵⁷ İslâm siyasal sisteminin, millet iradesini esas alması nedeniyle ilk planda demokratik sistemlerle benzeştiği düşünülse de yukarıda ifade edilen kendine has özellikleriyle bir bütün olarak bakıldığında bu sistemin inanç temeli üzerine kurulu özgün bir sistem olduğu anlaşılmalıdır.⁵⁸

İslâm siyasal sistemi vahiy temeli üzerine kurulduğundan bu sistemde, çağdaş demokratik sistemlerin tarihi tecrübelerden dersler çıkararak temel hak ve özgürlükleri koruma, toplumsal adaleti temin ve kanun önünde eşitliği garanti altına alma amacıyla geliştirdiği kuvvetler ayrılığı uygulamasına aynı formatıyla ihtiyaç duyulmadığı görülmektedir. Kaldı ki, bu ilkenin uygulaması temsili demokratik hükümet modellerinde de farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş demokratik sistemlerin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik başta kuvvetler ayrılığı olmak üzere geliştirmiş oldukları tedbirler; hilâfet sisteminde başta ahiret inancının bir gereği olarak tüm fertler gibi halifenin de tüm icraatlarından Allah katında sorumlu tutulacağı inancı olmak üzere, idarenin şûra prensibine göre yürütülmesi, devlet başkanının yetkilerinin yürütme ile sınırlı olması, devlet başkanının tüm tasarruflarının millet maslahatını hedefleme zorunluluğu ve toplumun devlet başkanını denetleme hakkının bulunması gibi mekanizmalarla yerine getirilmiştir.⁵⁹

55 Fethî ed-Derîni, *Hasâisu'r-teşrii'l-İslâmî fi's-siyâseti ve'l-hüküm*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 348.

56 Mevdûdî, *el-Hilâfetü ve'l-milk*. 16-20.

57 Abdülkerim Zeydân, *el-Medhalü li-dirâseti'ş-şer'iati'l-İslâmiyye*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 35.

58 Kazıcı, *İslâm Medeniyet ve Müesseseler Tarihi*, 85.

59 Bk. Abdürrazzâk Ahmed es-Senhûrî, *Fıkhu'l-hilâfe ve tatavvruhâ li tusbîha usbete umemin şarkıyye*, tahk. Tefvîk Muhammed eş-Şâvî ve Nâdiye Abdü'r-Razzâk es-Senhûrî, (Mısır: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 187-193.

3.1. Yasamanın Yapısı ve Yürütme ile İlişkisi Bakımından Hilâfet, Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem

Çağdaş demokratik sistemlerin temel hak ve özgürlükleri garanti altına almak ve halkın iradesini siyasal sistemin esası yapmak için geliştirmiş oldukları kuvvetler ayrılığı ilkesinin İslâm siyasal sisteminde farklı bir şekilde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda İslâm siyasal sistemini iki aşamada değerlendirmek doğru olacaktır. Birinci aşama vahyin devam ettiği ve manevi otoritenin liderliğinin hüküm sürdüğü kuruluş aşamasıdır. Bu dönem Hz. Peygamberin peygamber oluşundan vefatına kadar olan süredir. İkinci aşama ise Hz. Peygamberin vefatıyla başlayan süreçtir.

İslâm siyasal sisteminin kuruluş aşaması olan Hz. Peygamber döneminde Medine İslâm Devletinde, sistemin kurucusu olan Hz. Peygamber, bir peygamber olması nedeniyle bütün kuvvetler kendi elinde toplanmıştır.⁶⁰ Kendisi Yüce Allah'tan vahiy alıp onu insanlığa tebliğ etmenin yanı sıra devlet yönetimine yönelik yasama ve yürütme de dahil her türlü tasarrufu gerçekleştiren bir lider ve insanlar arasında çıkan yargısal meseleleri çözüme kavuşturan bir yargıç konumundaydı.⁶¹ Hz. Peygamber'in günümüz diliyle hükümet etmek olarak ifade edilebilecek bu görevlerinin⁶² yasama, yürütme ve yargı görevleri kapsamına giren görevler olduğu gayet açıktır.⁶³

Vahyin devam ettiği ve ilahi yönlendirmeyle hata üzere bırakılmayan bir peygamberin hayatta olduğu bu dönemde kuvvetler ayrılığından bahsetmek mümkün olmadığı gibi kuvvetler ayrılığının varlık gerekçelerinin başında gelen temel hak ve özgürlüklerin siyasi otorite tarafından ihlal edilmesi de söz konusu değildir. Zira hatadan masum ve vahiy ile hareket eden⁶⁴ hiçbir şekilde hata üzere bırakılmayan, kişisel içtihatları bile vahyin kontrolünde olan⁶⁵ Hz. Peygamberin

60 Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), I, 165.

61 Numan Abdürrezzâk es-Sâmerrâî, *en-Nizâmü's-siyâsî fi'l-İslâm*, (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1418), 131.

62 Sami Erdem, "Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hilâfet teorisine alternatif yaklaşımlar: Seyyid Bey örneği (1922-1924)", *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 2, (Haziran 1996), 125.

63 Mütevellî, *Mebâdiü nizâmi'l-hükmi fi'l-İslâm*, 592.

64 en-Necm, 53/4.

65 Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûl-ü Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), II, 90-91.

en üst manevi ve siyasi otorite olarak kuvvetlerin tamamını elinde bulundurmasından kaynaklanan bir hak ihlalinin ortaya çıkması mümkün değildir.⁶⁶

Hiz. Peygamberin Allah'ın insanlığa ulaştırmak istediği hükümleri tamamladıktan sonra vefatıyla birlikte vahiy sona ermiş olduğu için onun yerine geçen halife artık Hiz. Peygamberin sadece dünyevi otoritesi olan⁶⁷ siyasi liderlik görevine vekâlet edecektir.⁶⁸ Zira İslâm inancında Hiz. Peygamberin vefatıyla vahiy sona ermiştir. Dolayısıyla Hiz. Peygamberin şeriatın sahibi ve kurucusu olması hasebiyle bütün kuvvetleri kendi elinde bulundurma yetkisi vefatından sonra yerine geçecek olan devlet başkanında bulunmayacaktır.⁶⁹

Hiz. Peygamberin vefatıyla vahiy tamamlanmıştır. Vahyin birincil kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim siyasal sistemin omurgası sayılabilecek şûra,⁷⁰ adalet,⁷¹ eşitlik,⁷² hürriyet ve semâvî hukukun hâkimiyeti⁷³ gibi temel ilkeleri belirlemekle yetinmiş, ayrıntılı kurallar ve bağlayıcı hükümler koymamıştır.⁷⁴ Siyasal sisteme dair daha ayrıntılı kuralları ise sünnette görmek mümkündür. Buna rağmen gerek Kur'ân ve gerek sünnet zamana ve değişen ihtiyaçlara göre değişim ihtiyacı gösteren konularda bağlayıcı hükümler koymamış, bu konuları toplumun iradesine bırakmıştır. Dolayısıyla İslâm toplumu Kur'ân ve sünnette belirlenen temel ilkeler ve hükümler çerçevesinde güncel meselelere çözüm bulma noktasında özgür bırakılmıştır. Nitekim Hiz. Peygamber'in vefat etmeden önce yerine birini açıkça vekil bırakmamış olması da kendisinden sonra yerine geçecek olan devlet başkanının belirlenmesinde ümmeti özgür

66 Abdulvahhâb Hallâf, *es-Sultatü's-selâse fi'l-İslâm, (et-Teşri, el-Kazâ, et-Tenfiz)*, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1985), 27; Bâsim Subhî Bişnâk, "es-Sultatü fi'n-nizâmî's-siyâsî'l-İslâmî", *Mecellü'l-câmiati'l-İslâmiyye li'd-dirâseti'l-İslâmiyye*, 11/1 (2013), 620-621.

67 Avcı, "Hilâfet", 17/539.

68 Ebû Zeyd Şelebi, *Târibül-hadâreti'l-İslâmiyye ve'l-fikri'l-İslâmî*, (Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 2012), 72.

69 Mehmet Akif Aydın, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22/ 203.

70 Âl-i İmrân, 3/159; eş-Şûrâ, 24/38.

71 en-Nisâ, 4/58; el-Mâide, 5/8.

72 el-Hücürât, 49/10, 13.

73 Tefkik b. Abdulaziz es-Südeyri, *el-İslâm ve'd-düstür*, (Riyâd, trs.) s.67.

74 Reyys, *el-İslâm ve'l-hilâfe*, 212; Avcı, "Hilâfet", 539; M. Said Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureysiliği İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, (Ankara: Otto, 2017), 47.

biraktığına, devlet başkanını belirleme yetksinin ümmette olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir.⁷⁵

Hız. Peygamberden sonra devletin fonksiyonlarının kimler tarafından nasıl yerine getirileceği ve bu organların nasıl belirleneceği konusunda açık hükümler olmamakla beraber İslâm devlet başkanının, gerek göreve gelirken ve gerekse görevini yürütürken şûra esasına göre hareket edeceği ve sınırlarını İslâm şeriatının belirlediği bir yetki ile bu görevi yürüteceği açıktır.⁷⁶ Kur'ân merkezli⁷⁷ ve İslâm siyasal sisteminin tatbiki zorunlu bir ilkesi olan "şûra" ilkesi⁷⁸ ile İslâm siyasal sisteminde siyasi otoritenin sınırsız olmadığı, halkın denetim ve gözetimi altında olduğu açık bir şekilde görülmektedir.⁷⁹ Bu nedenle İslâm siyasal sisteminin günümüz demokratik yönetim modelleriyle benzeştiği,⁸⁰ diktatörlüğü çağrıştıran yönetim modelleriyle uyuşmadığı kesin bir dille ifade edilebilir.⁸¹

İslâm hukuku ve İslâm tarihi kaynakları, Hız. Peygamberden sonra İslâm devletinde devlet fonksiyonlarının birbirleriyle ilişkisinin çağdaş demokrasilerden farklılık arz ettiğini ortaya koymaktadır. İslâm siyasal sisteminde en başta bütün kuvvetlerin boyun eğdiği ve itaat ettiği eşitlik, adalet, özgürlük ve insan onuru ilkelerini esas alan; zulmü ve baskıyı reddeden ve vahye dayanan şer'î bir hukuk bulunmaktadır.⁸²

Hız. Peygamber sonrası İslâm devletinde devletin temel fonksiyonlarından olan yasama, bu semavi hukuk çerçevesinde halife de dâhil içtihat ehli olan ve "ehlül-hall ve'l-akd" diye isimlendirilen müçtehit hukukçular tarafından yerine getirilmektedir.⁸³

75 Reyys, *el-İslâm ve'l-hilâfetü*, 218.

76 Senhûrî, *Fıkhü'l-hilâfe ve tatavvuhâ*, 187.

77 Âl-i İmrân, 3/159; eş-Şûrâ, 42/38.

78 Reyys, *el-İslâm ve'l-hilâfetü*, 215.

79 Hüseyin Okur, "Gazâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinde Siyasetü'ş-Şer'iyye Esasları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, (Ocak- Haziran, 2020), 18.

80 Şelebî, *Târihü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, 69.

81 Hasan İbrahim Hasan, Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, (Kahire: Mektebetü'n-Nehda el-Mısıriyye, ts.), 6; Âliye, *Nazariyyetü'd-devle*, 45.

82 Wael B. Hallaq, *İmkânsız Devlet*, çev. Aziz Hikmet, (İstanbul: Babil Kitap, 2020), 100.

83 Mütevellî, *Mebâdiü nizâmi'l-hükmi fi'l-İslâm*, 592.

“Ehlü'l-hall ve'l-akd” veya “şûra ehli” diye isimlendirilen bu kişilerin, “ümme içerisinde ümmetin maslahatı konusunda ve toplumun ihtiyaç duyduğu işlerde uzmanlıklarıyla tanınan, basiret sahibi,⁸⁴ devlet idaresiyle ilgili alanlarda uzman olan ve içtihat ehli kişiler”⁸⁵ olarak tarif edildiği görülmektedir.

Dolayısıyla İslâm siyasal sisteminde yasama faaliyeti, dört halifeden itibaren millet adına, vahyin hâkimiyeti ve çerçevesi dâhilinde, yürütmeden bağımsız bir şekilde çalışan ve sivil fertlerden oluşan fakihler tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir.⁸⁶ Fakihler İslâm toplumunun ortak sosyal dünyasında sivil olarak yetişen ve mesleklerinin de toplumsal itibarı vesileyle de sadece hukuki meşruiyetin ve ahlaki otoritenin merkezi olmayıp aynı zamanda içinden çıktıkları toplumun temsilcileri konumunda yer almışlardır.⁸⁷

Topyekûn “fıkıh” olarak adlandırılan hukuki hükümler manzumesi, ümmetin bu sivil fıkıh uzmanlarının naslardan ürettiği vicdani kanaatlerinin yansımasıdır. Yürütmenin bu yasayı tadil ve tağyir yetkisi olmayıp bilakis bu yasa yürütmenin icraatlarının hukuki olup olmadığı konusunda da önemli bir kıstas olarak kabul edilmiştir.⁸⁸

Bu yönüyle yasama sadece yürütmeden bağımsız olmayıp yürütmeye ve tüm devlete hâkim bir kuvvet olarak kabul edilebilir. Bu nedenle hilâfet sistemi, laik demokratik sistemlerde karşılaşılan ve bir nevi “demokratik diktatörlük” diye isimlendirilen, yasama meclisinde çoğunluğu elde eden devlet başkanlarının kanunları kendi görüşleri doğrultusunda etkileme ve şekillendirme teşebbüsü gibi bir zafiyete imkân bırakmaz.⁸⁹

Buna rağmen İslâm siyasal sistemi vahyin ışığında ve çerçevesinde Müslümanların dini ve dünyevi maslahat ve menfaatini koruma esasına dayandığı için⁹⁰ bu sistemde her asırda ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve zaruretlere çerçe-

84 Şeltût, *el-İslâm akîdeten ve şerî'aten*, 440.

85 Münîr Hamîr el-Beyâtî, *en-Nizâmü's-siyâsî el-İslâmî mukârinen bi'd-devleti'l-kânûniyye*, (Ammân: Dâru'n-Nefâis, 2013), 163.

86 Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, 176.

87 Hallağ, *İmkânsız Devlet*, 103.

88 Avva, *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*, 116.

89 Fârûk eş-Şâvî, *Fikihü's-şûrâ ve'l-istişâra*, (el-Mensûra: Dâru'l-Vefâ, 1992), 461.

90 Senhûrî, *Fikhu'l-hilâfe ve tatavvruhâ*, 187.

vesinde nasların düzenleme yapmadığı konularda kanun çıkarma yetkisinin mevcut naslar ve İslâm hukuku genel prensipleri ışığında faaliyet gösteren ve ehil kimselerden oluşan yasama meclisine tahsis edilmesinde de hukuki bir engel bulunmamaktadır.⁹¹

3.2. Yürütmenin Yapısı, Yetkileri ve Seçimi Bakımından Hilâfet, Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem

İslâm hukuku, devletin en üst temsilcisi ve velâyet-i âmme yetkisine sahip tek otorite olarak devlet başkanını kabul etmektedir. Bu özelliği ile devlet başkanı yürütmenin başıdır.⁹² Vezirlik de dâhil diğer tüm devlet yetkililerinin yetkisi devlet başkanını umumi yetkisinden doğar ve meşruiyetini de bu umumi yetkiden alır.⁹³ Devlet başkanı ise bu umumi yetkisini, temeli halkın rızasına dayanan biat akdi⁹⁴ ile elde etmektedir.⁹⁵ Devlet başkanının yürütme kapsamında olan yetkilerinden bir kısmı ondan koparılarak başka bir makama verilemez. Devlet başkanı kendi inisiyatifiyle bazı yetkilerini kendi adına işlem yapması şartıyla bazı görevlilere devredebilir. Devlet başkanı birine verdiği yetkiyi kendisi de istediği zaman kullanır.⁹⁶ Bu hukuki çerçevede İslâm siyasal sisteminde devlet başkanı yürütme işlevini yürütür ve yardımcılarını da bu çerçevede atar. Günümüz bakanları konumundaki vezirler de yetkilerini devlet başkanından aldıkları gibi aynı zamanda başkana karşı sorumludurlar.⁹⁷ Bu yönüyle İslâm siyasal sisteminin teknik olarak başkanlık sistemine benze-yip⁹⁸ parlamenter sistemden farklılaştığı söylenebilir.

Şöyle ki, hilâfet sisteminde olduğu gibi başkanlık sisteminde de başkan yürütmenin en üst ve tek yetkili ve sorumlusu olmanın yanında devletin bi-

91 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalül-fıkhiyyü'l-âmm*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2012), I, 62.

92 Halit Bekiroğlu, *Sait Halim Paşa ve Siyaset Ablakı*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2015), 136.

93 Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ, *el-Abkâmü's-sultâniyye*, thk. Muhammed Hamid el-Fakî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 28.

94 İslâm kamu hukukunda devlet başkanının başkanlık görevine gelme usulünü ifade eden, kendine has bu seçim yöntemine "biat" denmektedir. Bk. Reyys, *en-Nazari'yyâtü's-siyâsiyyeti'l-İslâmiyye*, 176.

95 Seyyid Bey, *Medhal*, 107.

96 Senhûrî, *Fıkhu'l-hilâfe*, 195-196.

97 Reyys, *en-Nazari'yyâtü's-siyâsiyyeti'l-İslâmiyye*, 219.

98 Senhûrî, *Fıkhu'l-hilâfe*, 187.

rincil ve en üst temsilcisidir.⁹⁹ Başta bakanlar olmak üzere yürütme görevinin yerine getirilmesinde yetkilendirilen tüm görevliler devlet başkanı tarafından atanır ve yine gerekli görüldüğünde devlet başkanı tarafından azledilirler. Başkan “sekreter” diye ifade edilen bakanları senatonun onayıyla atar.¹⁰⁰ Devlet başkanının bakanlar ve üst düzey görevlileri atarken yasama kurumlarının onayını alması danışma mahiyetinde ve devlet maslahatını garantiye alma yönünde düşünülmüş bir tedbirdir. Bu durum hiçbir şekilde başkanın yetkisini kullanmasına engel olacak şekilde yorumlanmamıştır. Bu durumun yürütmenin göreve geliş şekliyle de doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olduğu açıktır. Zira başkanlık sisteminde başkan doğrudan halk tarafından seçilmektedir.¹⁰¹

Parlamber sistemde ise bir tarafta yasama tarafından seçilen ve anayasal olarak yürütmenin başı kabul edilen ancak hukuken sorumluluğu bulunmayan bir devlet başkanı,¹⁰² diğer taraftan bu devlet başkanı tarafından anayasa ile belirlenmiş ilkeler çerçevesinde görevlendirilen, hukuken sorumlu ve yürütmenin fiilen başı olan bir başbakan bulunmaktadır.¹⁰³ Bu durum çift başlı bir yürütme ve devlet yönetiminde çift başlılık olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle İslâm siyasal sistemi parlamber sistemden farklılaşırken başkanlık sistemiyle benzeşmektedir.

İslâm siyasal sisteminde devlet başkanına diğer iki sisteme göre daha geniş bir yetki verilmiştir.¹⁰⁴ Zira bu sistemde devlet başkanı özel hukuk kapsamına girmeyen ve hakkında bağlayıcı bir hüküm bulunmayan kamu hukukunun her alanında düzenleme yapma ve bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip¹⁰⁵ olduğu gibi açık nassa dayanmayan konularda müçtehitlerin ortaya

99 Halit Tunçkaşık, “Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)*, ed. Semra Gökçimen, (Ankara: TBMM Basımevi, 2017), 1.

100 Hasan Tahsin Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3/1, (Temmuz 2016), 44.

101 Mehmet Turhan, *Hükümet Sistemleri*, (Ankara: Gündoğdu Yayınları, 1993), 34.

102 Hüseyin Yıldız, “Türkiye’de Parlamentarizm Uygulamaları”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2013), 183-216.

103 Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 330.

104 Babanzâde Mustafa Zihni, “İslâm’da Hilâfet”, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik: Hilâfet Risâleleri*, haz. Ömer Hakan Özalp, (İstanbul: Klasik Yayınları), III, 111.

105 Yusuf Tekin, *Başkanlık Sistemi ve Kuvvetler Ayrılığı Tartışmaları*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2017), 28.

koyduğu farklı kanaatlerden maslahata göre birini tercih etme yetkisine de sahip olup belli bir görüşü uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁰⁶

İslâm hukuk literatüründe siyâset-i şer'îyye¹⁰⁷ kavramıyla ifade edilen bu yetki dâhilinde devlet başkanı toplumsal düzeni ve emniyeti sağlamak için özellikle maliye ve ceza hukuku konularında naslarla düzenlenmemiş alanlarda bir nevi 'hukuki boşluğu doldurma' şeklinde ifade edilebilecek geniş bir yasal ve idari düzenleme yetkisine sahiptir.¹⁰⁸ Aynı şekilde İslâm ceza hukukunda ta'zir cezalarının takdirinin zamana, şartlara ve toplum maslahatına göre belirlenebilmesi için yürütmenin başı olan devlet başkanının yetkisine bırakılması da siyâset-i şer'îyyenin diğer boyutunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ İslâm hukukunda yürütmeye tanınan bütün bu geniş yetki alanı İslâm hukukunda mutlak manada bir kuvvetler ayrılığının olmadığını göstermektedir.¹¹⁰ Bu durum İslâm siyasal sisteminin devlet başkanına atfettiği önemin doğal bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Bu duruma dikkat çeken Osmanlı'nın son dönem aydınlarından Sait Halim Paşa (ö. 1921) İslâm'da devlet başkanının milletin refahını temin edecek en üst yetkili ve sorumlu olması hasebiyle bu görevi yerine getirecek kişinin hem ehil olmasını ve hem de yürütmeye dair bütün yetki ve imtiyazların bu kişide toplanması gerektiğini savunmaktadır. Paşa'ya göre parlamenter sistemde olduğu gibi parçalanmış veya değişik siyasi partilerin etkisi altında kalarak bağımsız hareket etme kabiliyetini yitirmiş bir yürütmeden, etkisinde kaldığı unsurların menfaatlerini temin etmekten öteye bir icraat ortaya koyması beklenemez. Bu bağlamda milletin seçimiyle ve şeriatın onayıyla göreve gelen devlet başkanına karşı meclisin görevi, onun bağımsızlığını zedelemekten millet adına denetimde bulunmaktadır.¹¹¹

Çağdaş demokratik sistemlerden ister parlamenter ve isterse başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı, temel hak ve özgürlükleri, devletin hukuka

¹⁰⁶ Seyyid Bey, *Medhal*, 132.

¹⁰⁷ Siyâset-i şer'îyye: Devlet başkanının vahye dayanan bir düzenleme olmayan bir alanda temel hukuk kurallarına aykırı olmamak üzere topluma faydasına olan ve onu zarardan koruyacak olan düzenlemeler yapma tasarrufudur. Bk. Zerkâ, *el-Medhalül-fıkhiyyü'l-âmm*, I, 137.

¹⁰⁸ Bk. Ahmet Yaman, *Siyaset ve Fıkıh*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 56.

¹⁰⁹ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 39.

¹¹⁰ Zerkâ, *el-Medhalül-fıkhiyyü'l-âmm*, I, 62.

¹¹¹ Bekiroğlu, *Sait Halim Paşa ve Siyaset Ahlakı*, 137.

bağlılığını teminat altına alma ve kuvvetlerin birbirini dengelemesi amacıyla geliştirildiği temel bir tespittir.¹¹² Buna rağmen parlamenter sistemde yasama ile yürütme erklerinin gerek organsal ve gerekse görev bakımından iç içe olup yasama ile yürütme arasında bir ayırım bulunmamaktadır.¹¹³

Parlamber sistemdeki yasama ve yürütmenin bu organsal birlikteliğinin bir sonucu olarak yasama organı olan parlamentoda çoğunluğu elde eden parti, yürütme gücünü elde ederek hükümet görevini üstlenmenin¹¹⁴ yanı sıra, sahip olduğu çoğunluğun etkisiyle yasama fonksiyonunda da güçlü bir konuma sahip olmaktadır.¹¹⁵ Böylece hem yürütme ve hem de yasama çoğunluğu elde eden partinin elinde birleşerek yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrılığı sözde kalmakta olup, kuvvetler ayrılığıyla hedeflenen iktidarın sınırlandırılması ve keyfi davranmasının engellenmesi gibi toplumsal faydalar gerçekleşmemektedir.

Nitekim parlamenter sistemin en gelişmiş örneklerinden biri kabul edilen İngiliz parlamenter sisteminde çıkarılan kanunların ve kabul edilen projelerin %85'inin yürütme tarafından parlamentoya sunulan kanun tasarıları, %15'inin ise parlamenterler tarafından sunulan kanun teklifleri olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁶ Bu parlamenter sistemlerde yürütmenin yasama üzerindeki hâkimiyetini gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Parlamber sistemin bu zafiyetini bertaraf etmeyi hedefleyen başkanlık sistemi ise daha sert bir kuvvetler ayrılığı benimseyen sistem olarak parlamenter sistemden ayrılmaktadır.¹¹⁷ Zira bu sistemde başkan parlamentonun bir üyesi olmadığı gibi başkanın seçimi de parlamento üyelerinin seçiminden bağımsız bir şekilde halk tarafından yapılmaktadır. Devlet başkanı ve hükümet üyeleri tamamen yasamadan bağımsız olarak görevlerini yerine getirmektedirler. Yürütme hem fonksiyon olarak ve hem de organsal/uzvi olarak yasamadan

112 Haydar Efe "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *KAÜ İİBF Dergisi*, 6/9, (Mart 2015), 68.

113 Sezginer, *Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi*, 21.

114 Kocaoğlu, *Anayasa Hukuku*, 181.

115 Tanilli, *Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş*, 364.

116 Cengiz Gül, Kasım Karagöz, "Çağdaş Siyasal Rejimlerde Etkin Yürütme Olgusu, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1-2, (2007), 722.

117 Fendoğlu, "Başkanlık Sistemi", 41.

ayrı bir şekilde siyasal sistemde yerini almaktadır. Böylece bu sistem, yasama ve yürütme kuvvetlerinin organik birlikteliğinden kaynaklanan eleştirilerden de nispeten kendini korumaktadır.

Bu yönüyle başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığı ilkesi ve bu ilke ile hedeflenen faydalara ulaşma açısından parlamenter sistemden daha etkin olduğu ifade edilebilir. Ancak başkanlık sisteminde her ne kadar başkan ve hükümet üyelerinin parlamento ile uzvi ilişkisi olmasa da ABD sisteminde olduğu gibi başkanın partisiyle ve partinin parlamentodaki üyeleriyle sıkı bir ilişki ve fikir ortaklığı içinde olduğu açıktır. Başkanın hem siyaset ve hukuk sisteminin hem de parti politikalarının başı olması yönüyle yürütmenin dışındaki devlet organlarına elini uzatarak anayasayı aşan bir durum sergilediği gözlemlenmektedir.¹¹⁸

Bu sebeple başkanlık sisteminde de parlamentoda çoğunluğu elde eden başkanın dolaylı olarak yasamayı etkilemesi ve istediği kanunu çıkarması çok da zor olmamaktadır. Bu nedenle görünüşte kuvvetler ayrılığı ilkesinin daha sert ve keskin olduğu başkanlık sisteminin de sonuç itibarıyla bu yönüyle parlamenter sistemden çok da farklı olmadığı söylenebilir.¹¹⁹

Hilâfet sisteminde yürütme yetkisi ve görevinin devlet başkanına verildiği açık ve net olmakla beraber örnek uygulama olarak kabul edilen dört halife döneminde yasama ile yürütmenin yasama faaliyeti alanında birlikteliği görülmektedir. Bu sistemde tüm güçlerin üstünde vahye dayanan şer'î hukuk, yasamanın sınırlarını belirlediği için bu birliktelik bir krize yol açmamaktadır.¹²⁰ Bu nedenle bu sistemde demokratik hükümet modellerinden başkanlık sistemindeki gibi yasama ile yürütmeyi hem organik/uzvi olarak ve hem de fonksiyon olarak birbirinden ayırmayı öngören keskin bir kuvvetler ayrılığına ihtiyaç duyulmamıştır.¹²¹

Bu sistemde kuvvetler arasında başkanlık sisteminde olduğu gibi tam bir organsal ayrılık olmadığı gibi parlamenter sistemdeki gibi de organsal ve görev bakımından tam bir birliktelik de bulunmamaktadır. Her bir kuvvet

118 Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 88.

119 Şâvî, *Fıkhü's-sûrâ ve'l-istişâra*, 457.

120 Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü*, VI, 656.

121 Beyâtî, *en-Nizâmü's-siyâsî el-İslâmî*, 163.

görevini diğerinden bağımsız bir şekilde sürdürürken aralarında idarenin bütünlüğü açısından dayanışma ve yardımlaşma bulunmaktadır.¹²²

İslâm siyasal sisteminde devlet başkanının yasama meclisinin de başkanı olabilmesi ve yasama faaliyetlerine katılabilmesi yürütmenin yasamaya müdahalesi şeklinde düşünülmemiştir. Halifenin yasama faaliyetine katılması yürütmenin başı olması sıfatıyla değil içtihat yapabilecek donanımda olması ve ehlü'l-hall ve'l-akd heyetinden bir fert olması hasebiyledir.¹²³ Zira İslâm hukukunda şer'î naslardan hüküm çıkarma yetkisi içtihat melekesi şartına bağlanmış olup bu konuda ümmetin sıradan bir ferdi ile müçtehit devlet başkanı arasında fark yoktur.¹²⁴

Hâlbuki Batılı seküler demokratik siyasal sistemlerde özellikle yasama ve yürütme kuvvetleri birbirlerini rakip olarak görmekte ve her biri diğerinden daha güçlü olma arayışı içine girmektedir. Bu organlar birbirlerini ortak gayeye ulaşmayı hedefleyen ortaklar olarak değil de birbirlerinin başarısızlığını kendi başarıları olarak gören rakip güçler gibi hareket etmektedirler. Bu da sistemin kilitlenmesine veya siyasal sistemden beklenen verimin elde edilememesine neden olmaktadır.

Hilafet sisteminde devlet başkanının seçiminin doğrudan halk tarafından olmayıp halkın temsilcisi konumundaki ehlü'l-hall ve'l-akd tarafından gerçekleştirilmesi ilk planda parlamentele sistem ve başkanlık sistemindeki başkan seçimini andırmaktadır.¹²⁵ Ancak başkanlık sisteminde başkanı belirlemek için halkın seçtiği, parti temsilcileri olan¹²⁶ ve "ikinci seçmenler" diye adlandırılan delegelerin emredici vekâlet ilkesi¹²⁷ gereği birinci seçmenler olan halkın tercihinden farklı bir irade beyanında bulunma yetki ve inisiyatifleri bulunmamaktadır. Halbuki hilâfet sisteminde ehlü'l-hall ve'l-akd tam özgür

122 Vehbe'z-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü*, (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1975), VI, 656.

123 Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü*, VI, 655.

124 Mütevellî, *Mebâdiü nizamî'l-hükmi fi'l-İslâm*, 593; Ayhan Ak, *İslâm Hukuk Felsefesi (Köken ve Uyum Odaklı Analiz)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 164.

125 Senhürî, *Fıkhü'l-hilâfe ve tatavvuhâ*, 108.

126 Efendioğlu, "Başkanlık Sistemi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44.

127 Kemal Öztürk, Hüseyin Kurt, "Amerikan Başkanlık Sistemi", *Başkanlık Sistemi*, ed. Murat Aktaş, Bayram Coşkun (Akara: Liberte Yayınları, 2015), s. 59.

bir irade ile başkanın gerekli vasıfları taşıyıp taşınamasına göre seçimlerini yapmaktadırlar. Bu nedenle hilâfet sistemindeki başkan seçimi yöntemi başkanlık sisteminden ayrılmaktadır.

Hilâfet sistemindeki devlet başkanı seçiminin daha çok parlamenter sisteme benzediği söylenebilir. Çünkü hilâfet sisteminde ikinci derece seçmenler¹²⁸ diye nitelendirilebilecek ehlü'l-hall ve'l-akd parlamenter sistemdeki yasama üyeleri gibi bağımsız bir irade ile seçimlerini yapmaktadırlar.

Bu iki sistem arasında seçim yönteminde dikkat çeken önemli fark şudur. Parlamenter sistemde milletvekilleri direkt halk tarafından seçilirken hilâfette örnek uygulama olan dört halife döneminde bu temsilciler doğrudan seçimle belirlenmeyip bilgi, tecrübe ve doğal liderlik gibi vasıflarıyla toplum tarafından saygın kabul edilen kişilerden ve toplumun zımnî onayıyla belirlenmiştir. Ancak klasik dönem İslâm hukukuna göre İslâm tarihinin ilk dönemlerinde kabul gören ve ihtiyacı karşılayan bu sistemin günümüz imkânları ve ihtiyaçları ışığında yeniden değerlendirilip, ehlü'l-hall ve'l-akdin seçiminin doğrudan halk tarafından yapılması sağlanabilir.

Bu uygulama İslâm hukukunun ilkeleriyle çatışmayacağı gibi yöneticinin seçiminde halkın rızasını esas alan amacıyla da daha uyumlu olacaktır. Bu yönüyle parlamenter sistemdeki milletvekillerinin halkın direkt seçimiyle göreve gelmeleri İslâm hukukundaki ehlü'l-hall ve'l-akdin belirlenmesinin günümüz imkân ve şartlarına göre gelişmiş hali olarak kabul edilebilir.

Hilâfet sisteminde devlet başkanı seçiminin, 1856 Fransız Anayasasının devlet başkanı seçim yöntemini daha çok andırdığını söylemek de mümkündür. Çünkü bu yöntemde seçici kurul 1962 yılındaki değişikliğe kadar başta parlamento üyeleri olmak üzere, il genel meclisi üyeleri, deniz aşırı bölgelelerin meclis üyeleri, köy ve kasabaların seçilmiş temsilcilerinden oluşmaktaydı.¹²⁹ Seçici kurulun toplumun geniş kesiminin kanaat önderi olması vasfı ehlü'l-hall ve'l-akd yapısını andırmaktadır.

128 Ali Ziyrek, *Osmanlı Türk Anayasalarında Egemenlik Anlayışı (1876-1961)*, (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 27.

129 Özbudun, *Türk Anayasa Tarihi*, 332.

3.3. Siyasal Kültür Bakımından Hilâfet, Başkanlık Sistemi ve Parlamente Sistem

Hükümet sistemlerinin gerek ortaya çıkışında ve gerekse uygulamadaki başarılarında ülkelerin jeopolitik ve stratejik konumları, tarihi ve kültürel mirasları vb. unsurların yanında siyasal kültürünün de etkisi önemlidir. Siyasal kültür, bir toplumu oluşturan fertlerin yaşadıkları ülkede siyasete yönelik tutum, inanç, duygu ve değerlerin toplamından oluşan bir siyasi davranış şekli olarak anlaşılabilir.¹³⁰

Bu bağlamda modern Batı demokratik sistemlerinde devlet yapısı homojen bir kişilik olmayıp birbirine meydan okuyan ve birbiriyle rekabet halindeki çeşitli gruplardan oluşmaktadır.¹³¹ Bu sistemde en yaygın hükümet modelleri olan başkanlık ve parlamente sistemin her ikisinde de yasama meclisleri, batı kültürünün ortaya çıkardığı, birbirinin hasmı gibi davranan farklı sosyal ve siyasal sınıfların bir nevi menfaat mücadelesi verdiği bir arena gibi görülmektedir. Bu nedenle bu meclislerin tarafgirlikten kurtulup, adil ve tüm toplumun faydasına olacak şekilde kanunlar çıkarması zor görülmektedir.¹³²

Batılı yasama meclislerinin bu yapısından dolayı Osmanlı son dönem fikir adamı Sait Halim Paşa, batılı parlamento, farklı sınıfların menfaatleri uğruna mücadele verdikleri çatışma alanı olarak tarif etmektedir. Düşünürü göre Batı siyasi tarihinde “milli irade” kavramının doğmasına kadar devam eden sosyal sınıfların egemenlik mücadelesi, parlamento doğuşuyla adeta parlamento taşınmış olup, parlamentolar adeta birbirinden çok farklı sosyal ve siyasi sınıfların kendi menfaatlerini topluma dikte etme kavgasının yapıldığı bir zemine dönüşmüştür.¹³³

Öte yandan günümüz demokratik siyasal sistemlerde ister başkanlık sistemi olsun isterse parlamente sistem, siyasi parti örgütlenmeleri demokratik

130 Aydın, “Türk Siyasal Kültürü Açısından Hükümet Sistemleri (Parlamente Sistem ve Başkanlık Sistemi)’ nin Değerlendirilmesi”, 19.

131 Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 79.

132 Ömer Hakan Özalp, “Sait Halim Paşa’nın ‘İslâm’da Teşkilat-ı Esasiye’ Risalesinin Bilinmeyen Bir Tercümesi”, *Kutatqubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, 5, (Mart 2004), 253.

133 Bk. Özalp, “Sait Halim Paşa’nın ‘İslâm’da Teşkilat-ı Esasiye’ Risalesinin Bilinmeyen Bir Tercümesi”, 253.

sistemin önemli dayanakları kabul edilmektedir.¹³⁴ Siyasi partiler demokrasi- nin ve fikir özgürlüğünün önemli bir parçası kabul edilmekle beraber, siyasi partilerin ABD'ye nispetle¹³⁵ Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de daha keskin ideolojilerle birbirinden ayrışmaktadır. Bu ayrışma zaman zaman kutuplaşma boyutuna vararak siyasi partileri, toplumsal ortak maslahatı ikinci plana atıp, bir şekilde kendi ideolojilerini genel toplumsal maslahata tercih etmeye ve siyasal sistemi var oluş gayesinden uzaklaştırmaya meylettirmektedir.

Siyasal sistemde kuvvetlerin farklı siyasal partilerin hâkimiyetinde olması durumunda bu ideolojik ayrışma ve çatışmaların çoğu zaman siyasal krizlere varacak boyutlara ulaştığı, özellikle Türk demokrasi tarihinde koalisyon dönemlerinde ortaya çıkan istikrarsız hükümetlerin ve siyasal istikrarsızlıkların¹³⁶ temel sebeplerinden birinin de bu olduğu ifade edilebilir.

Nitekim özellikle parlamenter sistemlerde istikrarsız hükümetlerin belirgin bir şekilde öne çıktığı genel bir tespittir. Örneğin Fransa'da 1945-1958 yılları arasında 12 yılda 25 hükümet göreve gelmiş; İtalya'da 1945-2001 yılları arasında 59 hükümet değişikliği olmuştur. Bu durum Türkiye'de de farklı olmayıp 1920'den 2017 yıllarına kadar yaklaşık hükümetlerin ömrü 2 yıldan daha az olmuştur.¹³⁷

Dolayısıyla bu zeminde tüm siyasi partiler, temsil ettikleri sınıfların baskıları neticesinde devamlı rekabet ve çatışma halinde olduğundan böyle bir parlamentonun içinden çıkacak olan yürütmenin iktidar olabilmesi ve iktidarda kalması için bu baskı gruplarının menfaatlerine boyun eğmesi kaçınılmaz olmaktadır. Halim Paşa bu durumu 'yürütmeyi elinde bulundurup ama iktidar olamama' şeklinde ifade ederek böyle bir iktidarın hakkaniyet ölçülerine riayet etmesinin mümkün olmayacağını vurgulamaktadır.¹³⁸

¹³⁴ Kocaoğlu, *Anayasa Hukuku*, 210.

¹³⁵ Efendioğlu, "Başkanlık Sistemi", 44.

¹³⁶ Rıfat Aydın, "Türk Siyasal Kültürü Açısından Hükümet Sistemleri (Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi)' nin Değerlendirilmesi", *Akademik Hassasiyetler*, 3/6, (Aralık 2016), 28.

¹³⁷ Bülbül, *Siyaset Bilimi*, 264.

¹³⁸ Ömer Hakan Özalp, "Sait Halim Paşa'nın 'İslâm'da Teşkilat-ı Esasiye' Risalesinin Bilinmeyen Bir Tercümesi", *Kutatgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, 5, (2004), 253.

Birleşik Devletlerde Avrupa ülkelerine nazaran siyasal partilerin daha esnek bir yapılanmaya sahip olmaları ve keskin ideolojik ayrılıklardan uzak olmaları, adayların parti mensubiyetinden ziyade kişisel özelliklerinin ön plana çıkması, siyasal sistemin adem-i merkezîyetçi karakteri gibi nedenlerle¹³⁹ partiler arasındaki ideolojik çatışmalardan kaynaklanan sitem krizlerinin daha az yaşandığı ve bundan dolayı da Başkanlık Sistemimin Amerikan siyasal kültürüyle daha kolay bağdaştığı temel bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁰ Bu nedenle ABD’de başkanlık sisteminin bir tıkanıklık olmadan işleyişini devam ettirmesinde bu ülkenin siyasal sistemindeki parti örgütlenmelerinin esnek bir yapıya sahip olmasının büyük rolü bulunduğu sıkça ifade edilmektedir.¹⁴¹

İslâm siyasal sisteminde tam anlamıyla fikir özgürlüğü olmakla beraber vahyin oluşturduğu manevi iklim, Müslüman bireyleri temel varlık gayelerini unutturacak şekilde ideolojik çatışmaya götürecek fikir ayrılıklarına engel olacaktır. Bu sistemde Kuvvetler birbirini rakip göremeyeceği gibi düşünce farklılıkları da ideolojik çatışma boyutuna varmayacaktır. Bu nedenle demokratik siyasal sistemlerin sıkça maruz kaldığı partilerin ideolojik çatışmalarından kaynaklanan siyasal sistem kilitlenmeleri İslâm siyasal sisteminde yaşanmayacaktır.

Bu yönüyle çatışma boyutuna varan siyasal ve ideolojik farklılıkların olmadığı, fertlerin ortak bir gaye ve toplum maslahatı etrafında ortak bir ruhla hareket ettiği siyasal ve sosyolojik iklimler İslâm siyasal iklimine daha yakın olarak kabul edilebilir. İslâm siyasal sisteminde de kendine has özellikleriyle başkanlık sisteminin uygulanmasının nedenlerinden birinin de bu siyasal ve kültürel bilincin olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

İslâm siyasal sistemi Hz. Peygamber tarafından temelleri Mekke’de atılan ve fiilen Medine’de uygulamaya konulmuş bir sistemdir. Hz. Peygamber döneminde vahiy ile şekillenen bu sistem, dört halifeden itibaren Hz. Peygambere vekâlet anlamında Hilâfet olarak isimlendirilmiştir. Temeli vahye

139 Doğu Ergil, “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Başkanlık Sistemi*, ed. Murat Aktaş, Bayram Coşkun (Akara: Liberte Yayınları, 2015), 33.

140 Bünyamin Bezci, “Demokrasi ve Başkanlık Sistemi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3/2, (2005), 88-89.

141 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2021), 407.

dayanan bu sistem, Kur'an, sünnet, güncel ihtiyaçlar çerçevesinde ve beşerî tecrübe ışığında gelişmiş, sistemleşmiş ve asırlarca da özünü koruyarak farklı şekillerde İslâm toplumunun yönetim şekli olmuştur.

İslâm siyasal sistemi vahye dayanan, şûra, adalet, hukukun hakimiyeti, kanun önünde eşitlik gibi temel ilkeler üzerine kurulan bir sistemdir. Vahiy merkezli bir sistem olması hasebiyle seküler sistemlerle ayrılmaktadır. Bu yönüyle İslâm toplumuna özgü bir sistem olmakla beraber beşerî tecrübenin uzun asırlar sonra elde ettiği millet iradesine dayanan demokratik siyasal mirasla da ortak noktaları bulunduğu görülmektedir.

İslâm siyasal sisteminin devlet yönetiminde millet iradesine ve toplumsal rızaya büyük önem vermesi hasebiyle Batılı temsili demokratik hükümet modellerini andırmaktadır. Ancak demokrasilerde kayıtsız ve şartsız bir halk egemenliği sistemin temelini oluştururken hilâfet sisteminde millet egemenliği ilahi iradenin sınırlarını belirlediği bir egemenliktir.

İslâm siyasal sistemi devletin temel organlarının yapısı ve işleyişi bakımından temsili demokratik hükümet modellerinden başkanlık sistemi ve parlamenter sistemle daha çok benzeştiği söylenebilmekle beraber bu sistemlerden biriyle tam olarak örtüştüğü söylenemez. Her bir sistemle benzeştiği ve farklılaştığı yönleri olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim İslâm siyasal sisteminde şeklen demokratik sistemlerde olduğu gibi organik anlamda bir kuvvetler ayrılığı yoktur. Ancak bu sistemde, semavi hukukun hakimiyeti, bütün fertlerin bu hukukun otoritesine inanmış olmaları, söz konusu hukukun ihlalinin maddi ve uhrevi müeyyideler gerektirdiği inancı vb. hususların varlığı, demokratik sistemlerde temel hak ve özgürlükleri iktidarın müdahalesine karşı teminat altına alma gayesiyle geliştirilen kuvvetler ayrılığı ilkesine ihtiyaç bırakmamıştır. Çünkü bu sistemde bütün güçlerin inanarak boyun eğdiği vahiy kaynaklı bir hukuk sistemi bulunmaktadır.

Hilâfette Devlet başkanı velâyet-i âmme yetkisiyle devletin en üst yetkilisi ve sorumlusu, yürütmenin de başı olarak kabul edilmiştir. Bu yönüyle hilâfet başkanlık sistemine benzerken, devlet başkanının seçim şekli ise parla-

menter sistemi andırmaktadır. Ancak başkanlık sisteminde olduğu gibi keskin bir şekilde yasama ile yürütmenin uzvi ayrılığı yoktur.

Hilâfette devlet başkanı, parlamente sistemdeki yürütmenin aktif başı olan başbakan gibi yasama meclisi olan şûranın bir üyesidir. Yasama faaliyetine katılır, görüş beyan eder. Çünkü devlet başkanı İslâm hukukuna göre içtihat ehli olduğu için bu meclisin üyesi kabul edilmiştir. Bu sistemde bütün kanunlar vahyin otoritesi ve ışığı altında çıkarılacağı için devlet başkanının kanunları kendi keyfi iradesiyle etkileme durumu teorik olarak mümkün değildir. Bu yönüyle yasama yürütmenin müdahalesinden ve siyasi otoritesinden tamamen bağımsız olup ilahi vahyin otoritesine bağlıdır.

Hilâfet sisteminde yasanın yetkisinin sınırını ise vahiy belirlemektedir. Bu yetkinin sınırı, nas ile açık bir şekilde belirtilen meselelerde hükümleri belirleyip kanuna dönüştürmek, naslarda açıkça belirtilmeyen veya içtihadta açık alanlarda vahyin ışığında ve İslâm hukukunun belirlediği ilkeler çerçevesinde yasama faaliyetinde bulunmak şeklindedir. Bu yönüyle hilâfet sisteminde yasama yetkisi demokratik sistemlerdeki gibi sınırsız ve kontrolsüz bir yetki değildir.

İslâm hukukunda ve vahyin en üst otorite olduğuna inanan bir toplumda Batılı demokrasilerdekine benzer şekilde kuvvetlerin birbirine güvenmemesi gibi bir durumun bulunması en azından teorik olarak söz konusu değildir. Ancak buna rağmen inançların zayıflaması, yöneticilerin zaman zaman haksızlık ve zulme tevessül etmelerine İslâm toplumunda da rastlanmıştır. Bu nedenle bu tür ihtimalleri ortadan kaldırmak için çağdaş anlamıyla uzvi anlamda bir kuvvetler ayrılığı benimsemekte ve devlet başkanının yetkisine bırakılan alanlarda kanun çıkarmak üzere milletin seçimiyle göreve gelecek olan ve ehil üyelerden oluşan bir yasama meclisinin oluşturulmasına İslâm hukuku açısından bir engel bulunmamaktadır. Bu durum şûra esası üzerine kurulan İslâm siyasal sisteminin ruhuna da uygun olacaktır.

Sonuç olarak İslâm kamu hukukuna ve siyaset felsefesine yönelik ortaya konan bütün bu hukuki ve kültürel miras vahyin ışığında ve güncel ihtiyaçlar çerçevesinde üretilmiş içtihatlardan oluşmaktadır. Bu siyasal sistemin temeli vahye dayanmakla beraber dönemsel zaruretlere ve ihtiyaçlara doğrultusunda beşerî yorumların katkıların inkâr edilemez. İslâm hukukunun en çok içtihadta

açık ve zaruretlere göre esneklik arz eden alanı olması hasebiyle İslâm kamu hukuku, gelişen şartlar ve imkanlar doğrultusunda yeniden değerlendirmeye ve yeni içtihatlar ortaya koymaya müsait bir alandır. Bu doğrultuda siyasal sistemin temel hedeflerinden ve temel ilkelerinden ödün vermeden güncel maslahatlar, beşerî tecrübe, bilimsel ve teknik gelişmeler doğrultusunda devlet organlarının yapısı, yeni kurumların ihdası, bunların yetki sınırları vb. konuların yeniden değerlendirilmesinde İslâm hukuku bakımından bir engel bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. V. Cilt. Kahire: Müesseses Kurtuba trs.
- Ak, Ayhan. *İslâm Hukuk Felsefesi (Köken ve Uyum Odaklı Analiz)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Akgül, Mehmet Emin. “Kuvvetler Ayrılığının Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerdeki Anlamı”. *Ankara Barosu Dergisi* 4 (Temmuz 2010),79-101.
- Âliye, Semîra. *Nazariyyetü'd-devle ve âdâbuhâ fi'l-İslâm*. Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmiiyye li'd-dirâseti ve'n-neşri ve't-tevzî', 1988.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Avcı, Casım. “Hilâfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998
- Avva, Muhammed Selim. *İslâm Devletinde Yönetim Şekli*. İstanbul: Mana Yayınları, 2011.
- Aydın, Mehmet Akif. “Anayasa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/153-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet Akif. “İmâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydın, Rıfat. “Türk Siyasal Kültürü Açısından Hükümet Sistemleri (Parlamerter Sistem ve Başkanlık Sistemi) nin Değerlendirilmesi”. *Akademik Hassasiyetler* 3/6 (Aralık 2016), 13-41.
- Babanzâde, Mustafa Zihni. “İslâm'da Hilâfet”. haz. Ömer Hakan Özalp. *İslâm Siyasi Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik: Hilâfet Risâleleri*. ed. İsmail Kara. III/101-205. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Bekiroğlu, Halit. *Sait Halim Paşa ve Siyaset Ahlakı*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2015.
- Beyâtî, Münîr Hamîd. *en-Nizâmü's-siyâsi el-İslâmî mukârinen bi'd-devleti'l-kânûniyye* Ammân: Dâr-ru'n-Nefâis, 2013.
- Bezci, Bünyamin. “Demokrasi ve Başkanlık Sistemi”. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 3/2 (2005), 78-91.
- Bişnâk, Bâsım Subhî. “es-Sultâtü fi'n-nizâmî's-siyâsi'l-İslâmî”. *Mecellü'l-câmiati'l-İslâmiyye li'd-dirâseti'l-İslâmiyye*, 11/1 (2013), 620-621.
- Bülbül, Kudret. *Siyaset Bilimi*. Ankara: Liberte Yayınları, 2019.
- Çetin, Halis. “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3/2, (2002), 1-16.
- Derîni, Fethî. *Hasâisu't-teşri'l-İslâmî fi's-siyâseti ve'l-hüküm*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Dumeycî, Abdullah b. Ömer b. Süleyman. *el-İmâmetü'l-uzmâ inde ehli's-sünneti ve'l-cemâa*. Riyâd: Dâr-ru Tayyibe, 1408/1987.
- Efe, Haydar. ““Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6/9, (Mart 2015), 65-94.

- Erdem, Sami. "Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hilâfet teorisine alternatif yaklaşımlar: Seyyid Bey örneği (1922-1924)". *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 2 (Haziran 1996), 119-146.
- Ergil, Doğu. "Başkanlık Sistemi ve Türkiye". *Başkanlık Sistemi*, ed. Murat Aktaş vd. Ankara: Liberte Yayınları, 2015.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. "Başkanlık Sistemi". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/1, (Temmuz 2016), 39-60.
- Ferrâ, Ebû Ya'îla Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Muhammed Hamid el-Fakî, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- Gözübüyük, Şeref. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1995.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *es-Sultâni's-selâse fi'l-İslâm, (et-Teyrî, el-Kazâ, et-Tenfîz)*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1985.
- Hallaq, Wael B. *İmkânsız Devlet*. çev. Aziz Hikmet. İstanbul: Babil Kitap, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Hasan, İbrahim-Hasan, Ali İbrahim. *en-Nuzumü'l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetü'n-Nehda el-Mısıriyye, ts.
- Hatiboğlu, M. Said. *Hilâfetin Kureyşiliği İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*. Ankara: Otto, 2017.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî. *Mukaddime*. I. Cilt. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- İbn. Aşûr, Muhammed Tâhir. *Nakdün ilmiyyün l-kitâbi'l-İslâm ve usûlü'l-hükem*. Kahire: el-Matbatü's-Selefiyye, 1344.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. *Hadis ve Siyaset*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 20015.
- Kaboglu, İbrahim. *Anayasa Hukuku Dersleri*. İstanbul: Legal, 2011.
- Karaaslan, M. Abdülmecit. "İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilâfetin Geleceği". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (Bahar 2016), 55-80.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. I. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Kavak, Özgür. "İtikaddan Amele Siyaset İlmihâli: Said b. İsmail Aksarayî ve Siyasetü'd-dünyâ ve'd-dîn Adlı Eseri". *Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 17/33 (Şubat 2012), 193-213.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyet ve Müesseseler Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2003.
- Kettâni, Muhammed Abdüllhay. *Nizâmü'l-hükûmeti'n- Nebeviyye el-müsemmâ et-Terâtibü'l-idâriyye*, I. Cilt. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, trs.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'îlâ. *el-Hilâfetü ve'l-milk*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, trs.
- Mütevellî, Abdulhamîd. *Mebâdüü nizâmî'l-hükmi fi'l-İslâm*. İskenderiye: Dâru'l-Mearif, 1966.
- Okur, Hüseyin. "Gazâlî'nin Nasihatü'l-Mülûk Adlı Eserinde Siyasetü's-Şeriyye Esasları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, (Haziran, 2020), 1-30.
- Özalp, Ömer Hakan. "Sait Halim Paşa'nın 'İslâm'da Teşkilat-ı Esasiye' Risalesinin Bilinmeyen Bir Tercümesi". *Kutatgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*. 5 (2004), 241-258.
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Tarihi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.
- Öztürk, Kemal-Kurt, Hüseyin. "Amerikan Başkanlık Sistemi", *Başkanlık Sistemi*. ed. Murat Aktaş. vd. Akara: Liberte Yayınları, 2015.
- Palabıyık, Hanefi. "Hz. Peygamberin Devlet Kurma Faaliyeti" Atatürk Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002), 99-126.
- Reyis, Muhammed Ziyâeddîn. *el-İslâm ve'l-hilâfetü fi'l-asri'l-hadis (Nakdû kitâbi'l-İslâm ve usûlü'l-hükem)*. Menşûrâtü'l-Fikri'l-Hadis, 1973.
- Rıza, Muhammed Reşid. *el-Hilâfe*. Kahire: ez-Zehrâ li'l-İlâmi'l-Arabî trs.
- Sâmerîrâi, Numan Abdürrezzâk. *en-Nizâmü's-siyâsi fi'l-İslâm*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1418/1997.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. *Fikhu'l-hilâfe ve tatavvuhâ li tusbiha usbete umemin şarkıyye*, thk. Tefik Muhammed eş-Şâvî-Nâdiye Abdür-Razzâk es-Senhûrî. Mısır: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

- Seyyid, Mehmed. *Usûlü Fıkıh Medhal*. Haz. Selçuk Camcı. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Sezginer, Murat. *Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası'nda sorunlar*. Ankara: Seçkin Yayınları, 210.
- Südeyri, Tefvik b. Abdulaziz. *el-İslâm ve'd-düstûr*. Riyâd, trs.
- Şâvî, Fârûk. *Fikhü's-şurâ ve'l-istişâra*. el-Mensûra: Dâru'l-Vefâ, 1992.
- Şelebî, Ebû Zeyd. *Târîhü'l-hadâreti'l-İslâmiyye ve'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 2012.
- Şeltût, Mahmûd. *el-İslâm akideten ve şer'ate*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2001.
- Tekin, Yusuf. *Başkanlık Sistemi ve Kuvvetler Ayrılığı Tartışmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları, 2021.
- Tunçkaşık, Halit. "Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Başkanlık Sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri)*, ed. Semra Gökçimen. Ankara: TBMM Basımevi, 2017.
- Türhan, Mehmet. *Hükümet Sistemleri*. Ankara: Gündoğdu Yayınları, 1993.
- Türcan, Talip. *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Üdeh, Abdulkadir. *el-İslâm ve evdâünâ's-siyâsiyye*. ts.
- Ünal, A. Bülent. "Seyyit Bey'in Hakimiyet Anlayışı", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu*.75-79. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.
- Yaman, Ahmet. *Siyaset ve Fıkıh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Yaşın, Cem. *Başkanlık Sistemi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Yayla, Yıldızhan. *İdare Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- Yıldız, Mustafa. "Başkanlık, Yarı Başkanlık ve Parlamentar Sistem Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* 1/2 (2018), 89-108.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm*. I. Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2012
- Zeydân, Abdulkarim. *el-Medhalü li-dirâseti's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2002.
- Ziyrek, Ali. *Osmanlı Türk Anayasalarında Egemenlik Anlayışı (1876-1961)*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmiyyü ve edilletühü*. VI. Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1975.